
HOZIRGI ZAMON TILSHUNOSLIGIDA KVALITATIVLIK KATEGORIYASI TADQIQIGA BIR NAZAR

Xayitboyev Otaxon Shokirovich

Ma'mun universiteti, Xiva, O'zbekiston

Annotatsiya

Maqolada hozirgi zamon tilshunosligida kvalitativlik kategoriyasining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Kvalitativlik tushunchasi tilning semantik, kognitiv va pragmatik qatlamlarida qanday namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlarda interpretativ va konstruktiv yondashuvlar, shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi metodlarning sifatli tahlilga qo'shayotgan hissasi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kvalitativlik, tilshunoslik, semantika, kognitiv tahlil, sun'iy intellekt.

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты категории качества в современной лингвистике. Анализируется проявление качества в семантическом, когнитивном и прагматическом уровнях языка. Особое внимание уделено интерпретативным и конструктивистским подходам, а также роли методов, основанных на искусственном интеллекте, в качественном анализе.

Ключевые слова: качество, лингвистика, когнитивный анализ, искусственный интеллект.

Annotation

This article provides an overview of the study of the category of qualitiveness in modern linguistics. It examines the theoretical and practical aspects of qualitiveness as reflected in the semantic, cognitive, and pragmatic dimensions of language. The paper highlights how interpretive and constructivist approaches, as well as AI-based methods, contribute to qualitative linguistic analysis.

Keywords: qualitativness, linguistics, cognition, artificial intelligence.

Kirish

Tilshunoslik fani inson tafakkurining eng murakkab va nozik sohalaridan biridir. Til orqali inson nafaqat muloqot qiladi, balki o'z tafakkuri, idroki va hissiyotini ham ifoda etadi. Shu boisdan, tilning asosiy vazifalaridan biri ma'no va shakl tizimlari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni anglash va tahlil qilishdan iborat.

Shu nuqtai nazardan kvalitativlik kategoriyasi — narsa, holat yoki harakatning sifat belgisi, darajasi va intensivligini ifodalovchi lingvistik tizim — tilning semantik, morfologik va sintaktik qatlamlarini o'zida mujassamlashtiruvchi universal kategoriya hisoblanadi.

So'nggi yillarda jahon tilshunosligida sifat kategoriyasi, intensivlik, baholash va gradatsiya (degree) masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. Masalan, C. Kennedy (2007) o'z tadqiqotlarida sifatlarning daraja tizimini semantik o'q bo'yicha tahlil qilgan; A. Croft (2012) esa sifatlarning kognitiv modellardagi o'rnini aniqlagan. Shu bilan birga, o'zbek tilshunosligida ham M. Mukarramov, N. Mahmudov, D.S. Xudayberganova, O. Bozorov kabi olimlar sifatlarning grammatik xususiyatlari, semantik qamrovi va ularning nutqdagi funksiyalarini keng yoritib berishgan.

Biroq, hali-hanuz kvalitativlikni sintaktik-semantik tahlil asosida — ya'ni gapdagi funksional birliklar kesimida o'rganish masalasi — yetarlicha ishlab chiqilmagan. Shuning uchun ham ushbu maqola aynan kvalitativlikning sintaktik tahlil yo'nalishlarini yoritish, uning zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tizimidagi o'rnini belgilashga qaratilgan.

1. Kvalitativlik kategoriyasining mohiyati va til tizimidagi o'rni

Kvalitativlik kategoriyasi tildagi narsalar, hodisalar va holatlarning sifat xususiyatlarini ifodalovchi semantik tizimdir. Bu kategoriya, avvalo, sifat so'z turkumi orqali ifodalanadi, ammo u faqat leksik sath bilan chegaralanmaydi. Kvalitativlik, shuningdek, fe'llar (masalan, *tez yugurmoq*, *chiroyli gapirmoq*), hol qo'shimchalari (–cha, –roq, juda, nihoyatda) va sintaktik konstruktsiyalar orqali ham namoyon bo'ladi.

Til tizimida kvalitatiflik uch sathda mavjud:

1. Leksik sath – sifat, ravish va intensivlik bildiruvchi birliklar orqali (masalan: *chiroyli, kuchli, juda tez*).
2. Morfologik sath – darajalanish shakllari (*kuchli – kuchliroq – eng kuchli*).
3. Sintaktik sath – so‘z birikmalari va gapdagi tuzilma orqali (masalan: *Bu qiz nihoyatda go‘zal edi*).

Kvalitatiflikning asosiy vazifasi narsa yoki holatning baholanishini ifodalashdir. Shu bois u nafaqat semantik, balki pragmatik jihatdan ham faol kategoriya bo‘lib, so‘zlovchining subyektiv munosabatini bildiradi.

2. Ilmiy tadqiqotlardagi yondashuvlar

Zamonaviy tilshunoslikda kvalitatiflikni o‘rganish bir necha yo‘nalishda olib borilmoqda: semantik, kognitiv, tipologik, sintaktik va funksional tahlil usullari.

2.1. Xorijiy tadqiqotlar

G‘arb tilshunosligida sifat kategoriyasi va kvalitatiflikning kognitiv modellardagi o‘rni chuqur o‘rganilgan.

- Kennedy (2007) “Scale structure, degree modification, and the semantics of gradable predicates” asarida sifatlarning semantik o‘lchovlarini tahlil qilib, intensivlikning chegaralangan va chegaralanmagan turlarini farqlaydi.
- Croft (2012) “Verbs: Aspect and Argument Structure” ishida sifat va fe‘lning o‘zaro grammatik uyg‘unligini, ularning sintaktik strukturadagi joylashuvini aniqlaydi.
- Paradis (2008) esa sifatlarni “conceptual space” (tushunchaviy makon) modeli orqali tahlil qilib, ularning baholashga asoslangan semantik tabiatini ochib beradi.

2.2. Mahalliy tadqiqotlar

O‘zbek tilshunosligida esa M. Mukarramov (1981) sifatlarning semantik darajalanishini, N. Mahmudov (1992) esa ularning gapdagi funksional imkoniyatlarini tahlil qilgan. D.S. Xudayberganova (2019) o‘z tadqiqotlarida o‘zbek tilidagi sifatlarning kommunikativ vazifasini nutq tahlili bilan bog‘lagan. O. Bozorov (2021) esa sintaktik tahlilda sifatlarning semantik guruhlarini ajratgan va ularning predikativ vazifasini ko‘rsatgan.

Ushbu tadqiqotlar natijasida sifatlarning grammatik va semantik tabiatiga oid qimmatli ma'lumotlar to'plangan bo'lsa-da, kvalitativlikning sintaktik funksional modeli hali to'liq ishlab chiqilmagan.

3. Kvalitativlikni tahlil qilishning sintaktik yondashuvi

Kvalitativlikni sintaktik jihatdan tahlil qilishda asosiy e'tibor gap tuzilmasida sifatning roli va predikativlik darajasiga qaratiladi. Sintaktik tahlil shuni ko'rsatadiki, sifat nafaqat aniqlovchi (atributiv) vazifasida, balki predikativ va baholovchi markaz sifatida ham faol ishlatiladi.

Masalan:

- *Havo iliq.* — bu yerda “iliq” predikativ markaz vazifasini bajaradi.
- *Bu talaba juda zukko.* — bu gapda “juda zukko” komponenti baholovchi sintaksemdir.

Zamonaviy funksional sintaksisda sifatlarning sintaktik birliklar tizimida quyidagi rollarda ishtirok etadi:

1. Atributiv birlik (aniqlovchi sifatida): *yangi kitob, katta uy.*
2. Predikativ birlik (kesim tarkibida): *Suv sovuq edi.*
3. Baholovchi birlik (so'zlovchi munosabatini bildiruvchi): *U ajoyib inson!*

Bu tahlil R. Huddleston (1984) va G. Leech (2006)larning sintaktik modellariga tayanadi, ularning fikricha, sifatlarning nutqdagi pragmatik kuchni belgilovchi markaziy birliklardan biridir.

Shuningdek, o'zbek tili sintaksisida O. Bozorov (2021) sifatning “predikativ sintaksemalari”ni ajratib, ularni kommunikativ tahlil asosida guruhlagan. Unga ko'ra, sifat so'zlari gapdagi emotsional, baholovchi va informativ yuklamani tashuvchi markaz hisoblanadi.

4. Zamonaviy tadqiq usullari

Kvalitativlikni o'rganishda bugungi kunda korpus lingvistika, komponent tahlil, kognitiv model va funksional-semantik tahlil usullari keng qo'llanmoqda.

1. Korpus lingvistika yondashuvi – real nutq materialida sifatlarning chastotasini, kontekstual holatini va sintaktik bog'lanishlarini aniqlash imkonini beradi.

2. Kognitiv tahlil – sifatlarning inson ongidagi konseptual modellarga qanday mos kelishini o‘rganadi.

3. Funksional grammatika – sifatlarning gapdagi vazifasi, intensivikasi darajasi va semantik maydoni o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qiladi.

Masalan, “*U nihoyatda chiroyli kuyladi*” gapida **nihoyatda** komponenti intensivikator sifatida butun sintaktik tuzilmaning baholovchi kuchini oshiradi.

5. Kvalitativlikning amaliy ahamiyati

Kvalitativlik kategoriyasini o‘rganish chet tillarni o‘qitish, tarjimashunoslik, til texnologiyalari va matn tahlilida muhim o‘rin tutadi.

- Chet tili ta’limida, sifatning darajalanishi va intensivlik tizimini to‘g‘ri tushunish so‘z boyligini oshiradi va nutq tabiiyligini kuchaytiradi.
- Tarjimashunoslikda, baholovchi birliklarning to‘g‘ri ekvivalentini topish konnotativ ma’noni to‘liq yetkazish imkonini beradi.
- Sun’iy intellekt va til modellashtirishda, sifatlarning semantik qiymatini aniqlash tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) jarayonlarida dolzarb masala hisoblanadi.

Xulosa

Kvalitativlik kategoriyasi tilning semantik, morfologik va sintaktik tizimlarini bog‘lovchi markaziy kategoriya sifatida alohida ahamiyatga ega. Uning sintaktik tahlili orqali sifat birliklarining predikativ, atributiv va baholovchi vazifalari aniq belgilanadi.

Zamonaviy lingvistik yondashuvlar — kognitiv, funksional va komponent tahlil — kvalitativlikni yanada chuqurroq o‘rganish imkonini bermoqda. Natijada, bu kategoriya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham — ayniqsa chet tili ta’limi, tarjima amaliyoti va nutq madaniyatida — muhim o‘rin tutadi.

Shunday qilib, kvalitativlikni sintaktik nuqtai nazardan tadqiq etish tilshunoslikda yangi ilmiy istiqbollarni ochadi hamda tilning ma’no tizimini yanada mukammal anglashga xizmat qiladi.

E CONF SERIES

International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences

Hosted online from New York, USA

Website: econfseries.com

2nd November, 2025

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахмонов Ғ.А. Ўзбек тилининг тарихий грамматикаси. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари илмий жамияти нашриёти, 2008. – 528 б.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков. – Москва: Физматлит., 2005. – 232 с.
3. Арнольд И.В. Стилистика английского языка. – Москва: Флинта, 2005. – 283 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – Москва: УРСС, 2002. – 448 с.
5. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. – Москва: Высшая школа, 2000. – 178 с.
6. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики. Учеб. 4-е изд. – Москва: Высшая школа, 2004. – 239 с.